

HONTI LÁSZLÓ

MILYEN LEHETETT ANYANYELVÜNK A HONFOGLALÁS KORÁBAN?

A magyar nyelv története bizonyos fókig időtlennek tekinthető: megszületésének időpontja nem állapítható meg, eltűnésének időpontja, amely remélhetőleg a beláthatatlanul távoli jövőben lesz, szintén ismeretlen. Az általunk ismert nyelvek többségére ugyanez érvényes. A világ ismert nyelveinek száma több ezerre tehető (a pontos számadat aligha állapítható meg), egykoron valószínűleg sokkal több is volt. Közülük sok idióma nyelvi asszimiláció eredményeként kihalt, nyom nélkül vagy nyomokat alig hagyva merült feledésbe; ilyen pl. a dalmát, a longobárd és a gall.

Egy-egy nyelv és nyelvcsalád múltjának nyomozásakor fontos kérdés, mikor és hol alakult ki. E kérdéseket megválaszolni egyáltalán nem könnyű, hiszen lehetetlen egy nyelv életében éles határokat megvonni, amit a nagyon régi írásbeliséggel rendelkező nyelvek kutatói is okkal megállapíthattak. A honfoglaló magyarság nyelve is a távoli múltból ered, amelyben természetszerűleg sok a homályos pont. Azt azonban a kutatók generációi teljes bizonyossággal megállapították, hogy anyanyelvünk rokonságban áll egyebek közt a vogul, az osztják, a finn és a lapp nyelvvel, miként a németnek rokona az angolon kívül például az orosz és a portugál is. A mi nyelvcsaládunk, azaz az uráli nyelvek esetében – a magyarnak köszönhetően – a legrégebbi nyelvmélek hozzátétőleg ezer évre tekinthetnek vissza, ezért a korábbi időszakokat csak a történeti-összehasonlító nyelvtudomány tárhatja fel, de csak mozaikszerűen. Így egy-egy rekonstruálha-

A mi nyelvcsaládunk, azaz az uráli nyelvek esetében – a magyarnak köszönhetően – a legrégebbi nyelvmélek hozzátétőleg ezer évre tekinthetnek vissza, ezért a korábbi időszakokat csak a történeti-összehasonlító nyelvtudomány tárhatja fel, de csak mozaikszerűen.

tó nyelvtörténeti kor számít határnak, de a kijelölhető időpontok bizonytalanok, s nyilvánvalóan e korok nyelvállapotai nem különböztek lényegesen a közvetlenül megelőzőktől és a közvetlenül utánuk következőktől sem. Ebből fakadóan a nyelvtudomány meghatározta időbeli határok sem lehetnek élesek.

Ha azt firtatnánk, mennyi idő, vagyis kb. hány éves a magyar nyelv, nem adhatunk pontos választ, amit adhatunk, az is csak nagyon-nagyon viszonylagos. E kérdéshez tartozik az is, mióta beszélhetünk magyar nyelvről. Vajon csak azt követően, hogy őseink elváltak legközelebbi nyelvrokonaink elődeitől, vagy csak a honfoglalástól? Ilyen éles határokat nem lehet kijelölni, hiszen a nyelv viszonylag lassan változik, gyakran évszázadokon át érhető marad egy-egy nyelv a beszélők számára, hiszen mi szinte minden nehézség nélkül megértjük Balassi Bálint és Zrínyi Miklós írásait, de a *Halotti beszéd* maradéktalan (?) megértése már iskolázottságot igényel, noha mindezen korokban e szövegek a (korabeli) magyar nyelv megnyilvánulásai voltak. Időben még távolabbra visszamenve is azt tapasztalnánk, hogy az egymást követő generációk számára (szinte) kifogástalanul érthetők voltak a különböző nemzedékek tagjai által anyanyelvükön megformált megnyilatkozások. Így lassan akár a legtávolabbi korokig is eljuthatnánk, pl. addig a nyelvállapotig, amikor a mai magyar távoli előzménye és a mai finn nyelv nagyjából még egy nyelv volt (mint pl. a mai spanyol és a mai román előzményeként a latin), vagyis a helyzetet némileg karikírozva azt is mondhatjuk, hogy abban a távoli időpontban nyelvünk előzménye számunkra magyar, míg pl. a finnek számára finn...

A honfoglalást megelőző korok magyar nyelvéről főleg (a) a történeti-összehasonlító nyelvtudomány módszerével a rokonaival való összevetés, (b) az idegen nyelvekkel kialakult kapcsolatok (szókincsbeli változások, idegen hatásra bekövetkezett esetleges nyelvtani újítások) értelmezése és (c) a nyelvi eszközök rendszerének (típusok szerinti) meghatározása alapján tehetünk szert fontos ismeretekre.

E három részdiszciplína mindegyikéről kell szólni röviden ahhoz, hogy közelebb férközhessünk a címben megfogalmazott talány részbeni megoldásához.

A nyelvek közti genetikai rokonsággal a történeti-összehasonlító nyelvtudomány foglalkozik, amely voltaképpen két nyelvtudományi módszer együttes alkalmazásából áll. A történeti nyelvtudomány az egy-egy nyelv vagy nyelvcsoport életében bekövetkezett változásokat deríti fel, és igyekszik a változásoknak okát adni. Példaként megemlíthető, hogy a *Halotti beszéd* korának nyelvállapota és anyanyelvünk mai formája közti számos fejleményt e diszciplína művelői tanulmányozzák. A rokonság gyanújába került nyelvek közti viszonyok tisztázása, vagyis annak eldöntése, két vagy több nyelv vajon rokonságban áll-e egymással, közös előzményük volt-e vagy sem, az összehasonlító nyelvtudomány szakembereinek feladata. A magyar nyelv esetében a legtöbb segítséget természetesen legközelebbi rokonaitól, a vogultól és az osztjától remélhetjük, ezekkel mutatja ugyanis anyanyelvünk a legtöbb egyezést és hasonlóságot, de természetesen a távolabbi atyafiak is sok tanulsággal szolgálnak. A legközelebbi rokon nyelvekkel való összehasonlítás azt sugallja, hogy anyanyelvünkben pl. a névelőhasználat viszonylag fiatal fejlemény, míg az alanyi és a tárgyias igeragozás kettőssége meglehetősen régi vonás; ezeket a megállapításokat a távolabbi rokonokkal való összevetés csak megerősíti.

Története (és őstörténete) folyamán nyelvünk beszélői sok más nyelvű közösséggel kerültek kapcsolatba. Az ilyen találkozások, hacsak nem futólagosak, bizony több-kevesebb nyomot hagynak az érintkezésbe kerülő nyelvekben. Biztosan tudjuk, hogy anyanyelvünk előzményei meglehetősen szoros kapcsolatba kerültek iráni és törökségi nyelvekkel, a honfoglalás körüli időkben és később e kapcsolatok (bizánci) görög, szláv, germán (német), latin és újlatin kapcsolatokkal bő-

vültek; ezekről a legbeszédesebben az e nyelvekből a mi nyelvünkbe átkerült szavak, az ún. jövevényszavak tanúskodnak. Kárpát-medencei életünk során indoeurópai nyelveket beszélő népek vettek és vesznek minket körül, valószínűleg az ő nyelvüknek a miénkre gyakorolt hatásának is szerepe lehetett abban, hogy évszázadok óta általánosnak mondható az (akár többszörösen is) összetett mondatok használata anyanyelvünkben; ezzel szemben egészen biztos pl. az, hogy az igekötő kategóriája meglehetősen régi sajátossága nyelvünknek, kialakulásában semmi szerepe nem volt a latin, a német és a szláv igekötőzésnek.

A nyelvtipológia azt veszi számba, milyen sajátosságokat mutat egy-egy nyelvben a hangtan, az alaktan, a mondatan, amelyek az illető nyelvet szembeállítják más nyelvekkel, vagy éppen több-kevesebb hasonlóság vagy egyezés révén egyéb nyelvekkel nagyjából azonos csoportba, típusba sorolható. Az újlatin, germán vagy szláv nyelveket tanuló magyarok gyakran szembesülnek azzal, hogy e nyelvek sok mindent másként oldanak meg, mint a mi anyanyelvünk; a felsorolt nyelvcsoportok valamely tagját anyanyelveként beszélő magyarul tanulók is hasonló felfedezésekre kényszerülnek. A mi nyelvtanunk nem ismeri a névszóknak a nemek (hím-, nő- és semleges nem szerinti) megkülönböztetését, míg az imént említettek többé-kevésbé következetesen megkülönböztetik ezeket.

A jelen dolgozatban ismertetendő magyar nyelvállapot az ősmagyar és az ómagyar nyelvi korszak határán van, mivel a magyar nyelvtörténetben az egyik „határkő” a 9. század végén van, vagyis a honfoglalás lezárulására esik. Az ezen korszak magyar nyelvéről közvetlen módon az egykori és egykorú feljegyzések árulnak el többet vagy kevesebbet: kevesebbet a különféle úti beszámolók és történeti feljegyzések, lényegesen többet a 12. század végétől datálható, ám igen ritka szövegelemlékek. Az előbbieket jobbra csak hangtani jellegű kérdések megválaszolását segítő egyes szavakat (főleg neveket) tartalmaznak, az utóbbiak pedig már nyelvtani elemzéseket is lehetővé tevő, jól formált szövegeket.

A nyelvemlékekből kiszűrhető információk kiegészülnek a történeti-összehasonlító nyelvtudomány eredményeivel, a nyelvek kölcsönös kapcsolataiból leszűrhető tanulságokkal és a nyelvek típusainak megismerése és összevetése folytán nyert információkkal, így ezek együttese révén anyanyelvünk honfoglalás kori állapotának talán már megbízható, de még mindig csak hiányos, kontúrszerű képe rajzolódik ki előttünk.

A most dióhéjban ismertetett nyelvtudományi diszciplínák által feltárt tények alapján megpróbálom bemutatni, milyen is lehetett a kb. ezeregyszáz évvel ezelőtt beszélt magyar nyelv.

A honfoglalásunk körüli időpontot tekintjük az ősmagyar és az ómagyar kor nagyon hozzávetőleges határának. Az ősmagyar kor nyelvállapotára nyelvemlékek híján a rokon nyelvek vallomása és a későbbi magyar nyelvtörténet tanulságai alapján következtethetünk.

Hangtan

■ Az ősmagyar és az ómagyar nyelv valószínű hangállománya érzékeltetheti, milyen lehetett anyanyelvünk hangrendszere jó ezeregyszáz évvel ezelőtt. Az alábbiakban a mai helyesírás által alkalmazott betűjeleket használom, a mára már eltűnt hangokat idegen (görög) betűkkel és (tudományos hangtani) jelekkel jelölöm, amelyeket természetesen alább meg is magyarázok.

ősmagyar

p b m φ β
t d n sz -z- l r
s cs
ny j ž ly
k -g- χ γ
 (Kiss–Pusztay 2003. 122.)

Mássalhangzók

ómagyar

p b m φ/f β/v
t d n sz z c l r
s cs
ny j ž/gv ly
k g χ/h γ
 (Kiss–Pusztay 2003. 284–286.)

φ = Az *f*-hez hasonló zöngétlen mássalhangzó, de nem a felső fogsor és az alsó ajak közti résen hagyja el a levegő a szájüreget, hanem a két ajak közt, ezt nevezzük bilabiális *f*-nek (amely a bilabiális zárral képzett korábbi *p*-ből keletkezett a zárnak réssé nyílása révén). Az ómagyarban kellett lennie egy olyan korszaknak, amikor az *φ* kezdett *f*-fé válni; ezek egy ideig egymás mellett élhettek, ezt mutatja az *φ/f* jelölésmód.

β = A *w*-hez hasonló zöngés mássalhangzó, de nem a felső fogsor és az alsó ajak közti résen hagyja el a levegő a szájüreget, hanem a két ajak közt, ezt nevezzük bilabiális *v*-nek (ilyen hang pl. az angol *water* 'víz' szókezdő mássalhangzója). Az ómagyarban kellett lennie egy olyan korszaknak, amikor a *β* kezdett *v*-vé válni; ezek egy ideig egymás mellett élhettek, ezt mutatja a *β/v* jelölésmód.

χ = Olyanféle zöngétlen mássalhangzó, mint amilyent a németben a *ch* betűkapcsolat jelöl, pl. az *ich* 'én' és az *acht* 'nyolc' szavakban. E *χ* az ómagyarban *h*-vá lett; ezek egy ideig egymás mellett élhettek, ezt mutatja az *χ/h* jelölésmód.

γ = Olyanféle mássalhangzó, mint a *χ* által jelölt, de ez zöngés, amely az ómagyar kor folyamán eltűnt a nyelvből.

ž = A *cs* betűkapcsolattal jelölt mássalhangzónak (zöngétlen affrikátának) a zöngés párja (kiejtése kb. *gyzs*), amely az ómagyarban kezdett *gy*-vé válni; ezek egy ideig egymás mellett élhettek, ezt mutatja a *ž/gv* jelölésmód.

ly = Az ezen betűkapcsolat által jelölt hang (az ún. jésített vagy lágyított *l*, kiejtése kb. *lj*) ma már csak egyes nyelvjárásokban (a palócban, a székelyben és a csángóban) él, a nyelvterület nagy részén *j*-ként hangzik, a Dunántúl nagy részén pedig *l*-lé vált, pl. *gólja* ~ *gója* ~ *góla*. A jésítést a magyar betűkészletben *y*-nal jelöljük, vö. még *ny* (~ *nj*), *ty* (~ *tj*), *gy* (~ *dj*).

-z-, *-g-* = A betűk előtti és mögötti kötőjel azt mutatja, hogy a *z* és a *g* (az ősmagyar korban) csak szóbeljeji helyzetben létezett.

Magánhangzók

Ismereteink szerint a távolabbi korokban az első szótagban volt többféle magánhangzó, a többiben ezeknek csak egy része fordulhatott elő. Miként mai nyelvünkben vannak rövid és hosszú magánhangzók, nagy valószínűséggel a régiségben is hasonló lehetett a helyzet.

Első szótagi rövid magánhangzók

ősmagyar

i u ü i
o ë
á e

ómagyar

i u ü i
o ö ë
á a e

Első szótagi hosszú magánhangzók

ősmagyar

*i**é**á*

(Kiss–Pusztay 2003. 123, 289.)

ómagyar

ú *ű* *í**ó* *ő* *é**á**ē*

(Kiss–Pusztay 2003. 288–289.)

A különleges betűjelek hangértéke

i = Ún. hátul képzett (mély hangrendű vagy veláris) *i*, amelyen pl. az orosz *сын* 'valaki fia' szóban a cirill *ы* betű jelölte hang és a román *român* szóban a mellékjeles *â* betű jelölte hang (amelynek régebben *î* volt a betűjele).

ë = A helyesírásunk által nem jelölt zárt (vagy középső nyelvállású) *e* hang, amely a nyelvterület nagy részén él, pl. *ember* szavunk első *e* hangja ún. nyílt (vagy alsó nyelvállású) *e*, a második pedig zárt *e*, tehát *ë*, vagyis *e* szó kiejtése: *embër*.

á = Ún. ajakkerekítés nélküli rövid *a*, amely ma már főleg csak a palócban létezik, pl. *kápá* = *kapa*.

ē = Hosszú nyílt *e*, amely ma pl. a Dunántúlon egyes esetekben az *el-* igekötő hangalakjaként jelentkezik, pl. *ēmënt* = *elment*.

Szóvégen valószínűleg csak felső nyelvállású rövid magánhangzók (*i*, *u*, *ü*) lehetnek. Valamikor szinte minden szavunk tartalmazott tővégi magánhangzót, amely az ómagyar kor folyamán tűnt el, pl. *küzü* > *köz*, *utu* > *út*.

A szóhangsúly az első szótagon volt, miként ma is.

A magánhangzó-illeszkedés ősi jellemző vonása anyanyelvünknek, amely a rokon nyelvek nagy részében ma is megvan: ha egy szó magas (vagy elülső) hangrendű, rendszerint a hozzácsatlakozó képzők, jelek, ragok is magas hangrendűek, míg a mély (vagy hátsó) hangrendű szavakhoz általában mély hangrendű végződések járulnak, pl. *ház* – *ház-ban* – *ház-ak* – *ház-as* – *ház-as-ság*, *kéz* – *kéz-ben* – *kez-ek* – *kez-es* – *kezes-ség*.

A magyar nyelv korai újítása az, hogy a szótó magánhangzójának ajakkerekítéses vagy ajakkerekítés nélküli voltához igazodnak azon végződéseink, amelyek magánhangzója középső nyelvállású, pl. *lát-tok*, *néz-ték*, *üt-tök*, *fá-tok*, *lé-ték*, *nő-tök*, *házhoz*, *kéz-héz*, *tőr-höz*.

Alaktan

■ Az önállósult magyar nyelvnek mindig gazdag képzőrendszere volt. E képzők egy része a finnugor és az ugor kori nyelvállapotból öröklődött, más részük pedig a magyarban keletkezett. Az előbbi csoportba tartozik pl. a folyamatos melléknévi igenév képzője, az *-ól/-ő* (amelynek a honfoglalás körül más volt a hangalakja, mint manapság: *-ayl/-ey* > > *-au/-eü* > *-ól/-ő*). A *-ság/-ség* (*jóság*, *szépség*) és a *-szág* (*ország*, *jószág*) képzők a magyar külön életében keletkeztek. A további sok képző illusztrálása végett megemlítem néhány nagyon régi képzett szavunkat: *fára-d*, *foro-g*, *fő-z*, *áll-ít*, *észë-get*, *mondo-gat*, *keres-tetik*, *hámoz-tatik*, *név-telen* ~ *nev-etlen*, *gond-talan* ~ *gond-atlan*, *kez-ű*, *láb-ú*.

Névszói és igei jeleink mind anyanyelvünk régi elemei, ezek tehát a honfoglalás korában is megvoltak. Birtokos személyjeleink és igei személyragjaink is a távoli korok örökségébe tartoznak, pl. *ház-am*, *ház-ad*, *ház-a*, *kez-ünk*, *kez-eték*, *kez-ük*, *lát-ok*, *lát-sz*, *lát-om*, *lát-od*, *lát-ja*, *néz-ünk*, *néz-ték*, *néz-nek*, *néz-zük*, *néz-iték*, *néz-ik*. A felszólító mód *j* jele (pl. *mën-j*, *néz-z* < *néz-j*) és a feltételes mód *-na/-ne*, *-ná/-né* (pl. *lát-na*, *lát-ná*, *néz-ne*, *néz-né*) jele is sokezer éves múltra tekint vissza. Ilyen

mindkét többesjelünk is, az *i* és a *k*, pl. *háza-i-m*, *háza-k*, a melléknév középfokának *-(b)b* jele, pl. *kevés-b-é*, *idős-b*, *időse-bb*, *sósa-bb*, *édése-bb*, a mai köznyelvi múlt idő *-(t)t* jele, pl. *néz-é-tt*, *néz-t-e*, valamint a ma már archaikusnak számító és nyelvjárási elbeszélő múlt (pl. *vala*, *látá*, *látá*, *néze*, *nézé*) egykori *j jele, amely már a honfoglalás körüli időkben egybeolvadt az ige tövégi magánhangzójával, és ma az *-a/-e* és az *-á/-é* végződésben „rejtőzik”.

Ragjaink egy része igen régi, ezek közé tartoznak igei személyragjaink, amelyekről az előbb szóltam, és névszói esetragjaink egy része, mégpedig a *-t* tárgyrag (pl. *eng-ém-et*, *ház-at*, *kez-et*), a 'hol?' kérdésre felelő *-on/-en/-ön* külső helyhatározóragunk (pl. *ház-on*, *kéz-en*, *tör-ön*). Nagyon sok névszói esetragunk azonban anyanyelvünk önálló életében keletkezett névutókból. Ezek egy része már az ósmagyar kor vége felé kezdett kialakulni, és csak az ómagyar korban zárult le ez a folyamat. E névutók önálló főnevekből keletkeztek, és hosszú utat jártak be, mire önálló szóból toldalékká váltak. Ilyenek pl. a *-ba/-be*, *-ban/-ben*, *-ból/-ből* (ezek a *bél* 'vminek a belseje' szóból keletkeztek), *-tól/-től* (a *tő* szavunk *e* rag forrása), *-hoz/-höz/-höz* (ugor kori 'vminek az oldala, széle' jelentésű főnévből alakult ki). Legkorábbi nyelvemlékeink mutatják, hogy ezen ragjaink közvetlenül a honfoglalás után még névutók voltak, illetve lassacskán kezdtek az előttük álló főnévhez hozzátapadni, pl. a Tihanyi alapítólevél *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* = (valószínű kiejtése megközelítően mai írásmód szerint:) *fehérváru rēá mēnēy hodu utu rēá* = (mai nyelvre átírva:) *Fehérvárra menő hadútra* (jelentése:) 'a Fehérvárra menő hadi útra', kifejezésében a *rea* = *rēá*, *rá* szócska/elem még névutó volt, a Halotti beszéd egyértelműen mutatja, hogy *-ba/-be* ragunk akkor még névutószerű elem volt, amelynek hangalakja még hosszabb volt, és nem vett részt a hangrendi illeszkedésben, vö. *muncas vilagbele* = (valószínű kiejtése mai írásmód szerint:) *munkás világ belé* (jelentése:) 'munkás (azaz fájdalommal teli) világba'.

Mondattan

■ A mondattani sajátosságok vizsgálatakor érezhető leginkább a nyelvemlékek hiánya, ez esetben ugyanis a rokon nyelvek vallomására, a nyelvi változások szolgáltatata tanulságokra és a tipológiai felismerésekre vagyunk utalva. A következőkben néhány olyan régi mondattani sajátosságunkat említem meg, amelyek jórészt ma is élnek nyelvünkben, és természetesen a honfoglalók nyelvében is éltek.

A magyar nyelv – rokonaihoz hasonlóan – leginkább a létigével (*van*) fejezi ki, ha valakinek van valamije, pl. *nekem van házam*, szemben a legtöbb indoeurópai nyelvvel, amelyek ilyenkor birtoklásigét alkalmaznak, vö. német *ich habe ein Haus*, angol *I have a house*.

A magyarban a melléknévi jelző nincsen egyeztetve a jelzett szóval a grammatikai számot és az esetet tekintve, ami viszont jellemző vagy jellemző volt az indoeurópai nyelvekre, pl. *a nagy házban*, *a nagy házakban*, vö. pl. orosz *в большом доме*, *в больших домах*. Viszont a magyarban is egyeztetjük a jelzőt, ha az mutató névmás, pl. *ebben a nagy házban*, *ezekben a nagy házakban*, vö. pl. orosz *в этом большом доме*, *в этих больших домах*.

Ugyancsak ősi vonása anyanyelvünknek, hogy a számnévi jelző után nem többes, hanem egyes számú a jelzett szó, pl. *egy ló*, *két ló*, ellentétben a legtöbb indoeurópai nyelvvel, pl. francia *un cheval*, *deux chevaux*.

Noha – ismereteink szerint – a magyar nem örökölt kötőszókat a korábbi nyelvállapotokból, néhány ilyen eleme is volt már a honfoglalás körüli időkben, pl. *de*, *is*, *és*, *hogy*, *mert*.

Nyilvánvalóan voltak mellérendelő és alárendelő összetett mondatok, de nem feltétlenül kötőszóval kapcsolódtak egymáshoz, hiszen ezek ma is előállíthatók megfelelő kötőszók nélkül is, pl. *tudom, (hogy) levelet írt; meglátogattam, (mert) baleset érte; ijedtében a kutya ugatott, (és) a macska nyávogott*. Az ilyen szerkezetet legtöbbszörire igeneves szerkezetek helyettesíthették, amelyek ma is eléggé általánosak a rokon nyelveinkben, ilyen pl. a HB-ből való idézet is: *hadlaua choltat terumteve istentvl* = (valószínű kiejtése megközelítően mai írásmód szerint:) *hadlawá holtát terümtewé istentül* (jelentése:) 'hallotta az (őt) teremtő Istentől, hogy meg fog halni', de a HB-ben találunk mellé- és alárendelő kötőszavas mondatot is, pl. *wimagguc uromc iften kegilmét ez lelic ert. hug iorgoffun w neki. ef kegiggen. ef bul/cassa mend w bunet* = (valószínű kiejtése megközelítően mai írásmód szerint:) *wimágygyuk uromk isten kégyilmét ez lélikért, hugy jorgossun űneki, és kégyiggyen, és bolcsássá mēnd ű bűnét* (jelentése:) 'imádjuk urunk isten kegyelmét ezen lélekért, **hogy** bocsásson meg őneki, **és** kegyelmezzen (neki), **és** bocsássa meg (neki) minden bűnét'.

Az igeneves szerkezetek kapcsán kell megemlíteni azt, hogy tárggyal bővíthető igeneveink igen gyakran tárgyrag nélküli tárgyat tartalmaznak, pl. *a legény elment háztűznézőbe, a gazda a mezőn van széna kaszálni*.

Az ősmagyarban használatos volt a ma már inkább csak nyelvjárási és archaikusnak minősülő elbeszélő múlt, pl. *vala, láta, látá, néze, nézé*, és már megvolt a múlt idejű melléknévi igenévből keletkezett *-t*-jeles múlt idő is, pl. *volt, látott, látta, nézett, nézte*, sőt összetett múlt idejű igealakjaink is voltak, pl. *lát vala, látott vala, látott volt, jórészt meglehettek már a honfoglalás körüli időkben, míg a láta vala, lát volt* részben talán későbbi keletkezésűek. Sokféle múlt időnek eltérő funkcióik voltak, ezek közt találjuk az időegyeztetést (*consecutio temporum*) is, példa az őmagyar kor vége felé (1450 körül) keletkezett Bécsi kódexből (valószínű kiejtése megközelítően mai írásmód szerint:) *tón mindeneket, melleket őneki Hester (= Eszter) parancsolt vala* (jelentése:) 'megtett mindent, amit neki Eszter parancsolt' (értsd: a parancs elhangzása megelőzte annak teljesítését); mivel igeidőink jórészt már az ősmagyarban kialakultak, nyilvánvalóan funkcióik is abban a hosszú korban gyökereztek.

Az ősmagyar korban születhetett meg a mára már elsovadt egyszerű jövő idő, pl. *tēendēk* 'tenni fogok', *tēendesz* 'tenni fogsz', *tēend* 'tenni fog', amely mára főleg jelen idejű melléknévi igenévi származékában őrződött meg, pl. *tēendő, (meg)írandó (levél)*.

Szókins

■ Az úgynevezett alapszókins (testrésznevek, rokonságnevek, a lakással és a ruházattal kapcsolatos megnevezések, eszköz- és anyagnevek, állat- és növénynevek, természeti jelenségek nevei, névmások, számnevek, elemi cselekvések és történések megnevezése) nagy része az uráli, finnugor és ugor korból öröklődött át mai nyelvünkbe. Pl. *kéz, fej ~ fő, mell, szem, fiú, lány, öcs, vő, ház, fal, küszöb, kés, fék, íj, ív, nyíl, ideg, arany, vas, mēny, ló, egér, nyúl, hal, sünn, méh, fa, tő, kérög, fenyő, szil, tavasz, ősz, tél, év, éj, réggel, fekete, hosszú, jó, meleg, tűz, fēlhő, víz, jég, én, tē, ez, az, egy, két ~ kettő, három, mēgy, kér, ér, tud, néz, olvad, esik*. Az ezen rétegbe tartozó szavak egy része már a Kárpát-medencében hullott ki, ilyen pl. a *tjó* 'folyó' szavunk, amely csak néhány folyónevünkben őrződött meg, mint pl. *Bērētyó, Hejő*.

A honfoglalás előtt az ősmagyarok iráni, törökségi nyelvű népekkel és keleti szlávokkal is kapcsolatba kerültek, azokból több-kevesebb szó (jövényszó) került be az ősmagyarok nyelvébe. Iráni eredetűek: *tíz, ezēr, asszony, vám, tehén, tej*. Régi törökségi jövevények, pl. *ökör, disznó, turul, bor, sör, térd, árpa, búza, gyé-*

kény, gyümölcs, betű, ír, szám, gyón(ik), gyarló. Régi szláv eredetű szavaink: *varsa, zátony, tanya, görög.*

A Kárpát-medencében megtelepedvén az ősmagyarok által hozott szókincs újabb szláv, német, latin és újlatin szavakkal bővült.

Végezetül bemutatok egy részletet a 12. század végén keletkezett Halotti beszéd című nyelvemlékünkől azt szemléltetendő, kb. miként hangozhatott a honfoglalás kori magyar nyelv. Noha e szöveg kb. kétszáz évvel a honfoglalás után vettettet papírra, nagyon sokban nem különbözhetett a 9. századi nyelvtől, hiszen pl. a Kazinczy Ferenc által a 19. században írott szövegek sem állnak messze mai nyelvünkötől.

Benkő Loránd (1980. 47–48.) olvasatának kissé módosított változata:

Látjútuk feleim szümtükxel, mik bázmuk. Isá, por és homu bázmuk. Mënyi milosztben terömtëbé elëbé miß isëmüköt, Ádámot, és ádudda bálá neki páradicsumot xázoá. És mënd páradicsumben bálöb ðimilcsëktül mondá neki élnië. Xëon tilutoá út iß fá ðimilcsëtül. ðe mondoá neki, mérët nüm ënëik: isá, ki napon ëmdöl az ðimilcsëtül, xálálnek xálálál xolsz. Xádláßá xoltát terömtëbé istentül, ðe feledëbé. Engedé ürdüng intetüinek, és ëbék az tilbot ðimilcsëtül. És az ðimilcsben xálálut ëbék. És az ðimilcsnek ólj keserüß bálá bizë, xuz turkokát [= ?turkát] migë szakásztlá bálá. Nüm xëon mogánek, ðe mënd ú fájának xálálut ëbék.

A nyelvészetileg nem képzett olvasó számára csak latin betűkkel, Benkő Loránd (1980. 47–48.) olvasatának alapján a mai helyesíráshoz közeli formában egyszerűsítve, érthetőbben átírva:

Láttyátuk feleim szümtükkel, mik wadzsmuk. Isa, por és homu wadzsmuk. Mënyi milosztben terömtewé elëwé miw isëmüköt, Ádámot, és adutta walá neki paradicsumot házzá. És mënd paradicsumben walow dzsimilcsëktül mondá neki élnië. Hëon tilutoá út idzs fa dzsimilcsëtül. Dzse mondoá neki, mérët nüm ënëik: isa, ki napon ëmdöl az dzsimilcsëtül, halálnek halálál holsz. Hadlawá holtát terömtewé istentül, dzse feledewé. Engedé ürdüng intetüinek, és ëwék az tilwot dzsimilcsëtül. És az dzsimilcsben halálut ëwék. És az dzsimilcsnek óly keserüw walá wizë, hudzs turkokát [= ?turkát] migë szakasztya walá. Nüm hëon mogánek, dzse mënd ú fájának halálut ëwék.

Fordítása archaizáló mai magyar nyelven:

Látjátok, feleim (= testvéreim), szemetekkel, mik vagyunk. Bizony, por és hamu vagyunk. Mënyi malasztban (= kegyelemben) teremté élővé a mi ősünket, Ádámot, és adta vala neki paradicsomot házzá. És a paradicsomban lévő minden gyümölcsökből éljen, mondá neki. Hiába tiltá (azonban) egy fa gyümölcsétől. De mondá neki, miért nem ennék (abból): bizony, mely napon eendel (= enni fogsz) azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz. Hallá holtát (az őt) teremtó Istentől, de feledé. Engede az ördög intéseinek (= csábításainak), és evék a tiltott gyümölcsből. És azon gyümölcsben halált evék. És azon gyümölcsnek oly keserű vala a vize (= leve), hogy a torkukat [= ?torkát] megszakasztja vala. Nemcsak magának, de mind ő fájának (is) halált evék.

■ IRODALOM

Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Bp., 1967.

Benkő Loránd: *Hogyan beszéltek a régi magyarok?* Magyar Nyelvőr 1950. 74. sz. 267–272.

Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.

Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. *A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 2003, 2005.